

La inseguretad com a causa del racisme i la xenofòbia

PILAR LLEDÓ REAL

Gabinet de Suport. Secretaria d'Estat de Seguretat. Ministeri de l'Interior

19

1. L'EFECTE DELS CANVIS SOCIALS EN L'INDIVIDU

En aquest segle que estem acabant, a Europa s'ha desencadenat diverses vegades una febre destructiva contra els «altres», els «diferents», els «estrangers». Em refereixo, en primer lloc, a les dues guerres mundials, que van fer més de seixanta milions de morts i van comportar una sèrie de seqüeles irreversibles de terror, angoixa, por, aniquilació i destrucció. Sabem molt bé que tot aquest cabal d'odi, aquesta fúria destructiva, va començar per uns quants, en defensa dels seus drets particulars. Però això no ens pot consolar, perquè en el fons significa que els sentiments agressius i els impulsos destructius que formen part de la nostra psique, fàcilment poden ser manipulats i exacerbats de manera col·lectiva, sense que cap control racional actuï per aturar-los.

Avui, una altra onada de racisme i xenofòbia recorre l'Europa comunitària i es concreta en un tipus d'estrangers determinats: els immigrants extracomunitaris, especialment si són d'una altra raça, procedents de països pobres i que busquen una feina.

No hem d'oblidar tampoc que aquest odi a allò diferent –sigui l'ètnia, la cultura o la religió allò que ens diferencia– ha desencadenat una violència irracional completament destructiva entre els pobles de l'ex-Iugoslàvia i altres països de l'est d'Europa.

Igual com tots els fenòmens irracionals de masses, aquest nou atac de racisme i xenofòbia ens pot conduir a situacions d'unes dimensions que ara com ara són imprevisibles.

Efectivament, si l'Estat de dret i les llibertats constitucionals es trenquen per a uns quants (els immigrants), també estan amenaçats els drets fonamentals de tots plegats i, si s'ataca la base de l'Estat democràtic –és a dir, la igualtat de tots els ciutadans davant la llei–, és la mateixa democràcia que perilla.

Per explicar-nos aquests sentiments de racisme i xenofòbia cal recórrer a la sensació d'inseguretat, d'angoixa i de por que avui són més presents del que suposem en el si de la nostra societat. Perquè, objectivament, res no justifica la sensació d'amenaça que senten molts dels nostres conciutadans davant del fet de la immigració.

Durant el segle XIX, més de cinquanta milions d'uropeus van marxar cap a altres continents, que ens van rebre acceptant i incorporant a les seves cultures respectives la riquesa dels nostres costums, les formes de producció, la llengua i la cultura.

En canvi, s'estima que avui només vuit milions d'immigrants extracomunitaris resideixen a Europa; i a Espanya, solament vuit-cents mil, dels quals aproximadament la meitat estan en situació legal. Gairebé tots tenen feines de qualitat pèssima i estan més mal pagats que els espanyols. Com a contrapunt, convé recordar que actualment viuen a França, Alemanya o Suïssa uns vuit-cents mil espanyols i fills d'espanyols.

Tanmateix, hi ha un clima d'inseguretat i de por que, massa vegades, ha generat conductes agressives i violentes de caire racista i xenòfob.

D'on pot venir aquesta inseguretat i aquesta por? En primer lloc, hem de ser conscients del marc social en què es desenvolupa la nostra vida.

Crec que no solament a Espanya, ni a Europa, sinó a tota la cultura occidental, estem vivint moments molt durs i difícils.

En menys de tres anys canviarem de segle i de mil·lenni, una cosa que molt poques persones han tingut la possibilitat de viure; això converteix aquesta data en un símbol que ens recorda, inevitablement, experiències passades en moments semblants.

No puc dir si és a conseqüència d'això o d'una manera paral·lela, però s'estan produint canvis importants i vertiginosos en tots els camps de la nostra vida quotidiana, que ens fan viure immersos en la incertesa, la desconfiança, en definitiva, en l'angoixa i la por.

La revolució tecnològica que vivim està modificant la base material de la societat, el concepte mateix del treball, la relació d'uns treballadors amb uns altres, de les persones entre elles i de l'individu amb si mateix.

La societat de la informació –o la nova societat en xarxa– cap on ens en-caminem, configurarà el concepte de la realitat, de l'amor, la moral, l'ètica, la política... de les futures generacions, és a dir, tot allò que és essencial per als éssers humans.

Som també a l'era de la globalització: informació globalitzada, economia globalitzada, cultura globalitzada... El pensament també ha de ser global?

Com diu Fernando Savater a *El valor de educar*.¹

1. SAVATER, Fernando. *El valor de educar*. 8a ed. Barcelona: Ariel, 1997.

Vivimos en un mundo globalizado, pero queda mucho por globalizar. Se globalizan los flujos económicos, especulativos, la geoestrategia de las fuerzas productivas, el comercio de armas, las telecomunicaciones, el transporte y la cultura, pero no se globaliza el interés por los derechos esenciales de la persona humana. El mundo se unifica en cuanto a tarjetas de crédito, en información, en el mercado, pero no afronta de modo global el hambre, la guerra, la superpoblación, la protección medioambiental, las libertades públicas o la lucha contra la discriminación racial o sexual.

A què es deu aquest desajustament? Els especuladors financers, els industrials que busquen mercats atractius i mà d'obra barata, saben molt bé que guanyen si globalitzen el seu camp d'operacions. En canvi, els polítics nacionals només veuen inconvenients en la globalització, pel que fa a la humanitat de les seves àrees respectives: pèrdua de poder personal, posada en qüestió dels privilegis dels països rics, necessitat de buscar una identitat comuna no basada en l'antagonisme amb els veïns.

A més, si els drets humans fossin universals, la globalització de l'economia i de la informació, que es basa en l'augment dels guanys i del poder d'uns quants, no seria factible amb la docilitat que hi ha vigent ara.

Juan Carlos Tudesco, a *El nuevo pacto educativo*, afirma: «Internet nos permite interactuar con personas que están a kilómetros de distancia, mientras los prejuicios raciales, étnicos y culturales nos impiden dialogar con el vecino».

També estem vivint canvis profunds en els àmbits més íntims de la nostra vida quotidiana, com ara la incorporació de la dona a la vida pública, la transformació del concepte de família, el nou enfocament de les relacions sexuals i la necessitat de consolidar una democràcia –que durant aquests anys hem viscut com la materialització del nostre somni més bonic–, però de dia en dia comprenem que, pel fet que ens fa més lliures, ens exigeix també més responsabilitat davant dels nous problemes col·lectius que es van fent patents i als quals cal donar resposta.

Tots aquests canvis generen ansietat i por, cosa que ens pot fer qüestionar el sentit de la nostra identitat personal i col·lectiva, especialment si ens deixem endur pels esdeveniments, sense pensar d'una manera crítica; però el ritme de vida que portem ens deixa molt poc temps per a la reflexió. La pressa ha esdevingut una forma de comportament habitual i la mitificació de l'èxit i la por al fracàs constitueixen la clau de la nostra existència i, per tant, també de l'ús del nostre temps.

La complexitat de l'estructura social actual potencia l'aïllament de les persones i les famílies. Les relacions de grup són superficials i poc freqüents, ja que no es planifica res a l'hàbitat per afavorir-les. Es van perdent valors tan importants com el de la solidaritat i la comunicació interpersonal; s'estan deshumanitzant els costums, mentre que la tecnologia envaeix la nostra vida.

Hi ha força nens i adolescents que canvien les relacions amb els amics per les relacions amb l'ordinador, amb el qual estableixen una mena de com-

petència que substitueix el procés lògic de socialització que es feia abans amb els companys de joc o amb la colla.

De la mateixa manera, la televisió aporta contínuament imatges d'agressió i violència, alhora que impedeix la comunicació en el si de la família.

Potser mai com ara en aquesta societat l'ésser humà ha estat més informat i al mateix temps més sol. Aliè als altres, i sobretot aliè a si mateix, perplex davant del món i perplex davant de si mateix, no comprèn que la informació sense teoria és un obstacle per al pensament, tant com mancar d'informació.

Com diu Savater a la mateixa obra referenciada més amunt:

Vivimos en una sociedad que debe defender unos valores que, sin embargo, están al mismo tiempo cambiando en función de los nuevos problemas que surgen día tras día. Ahí están, sin ir más lejos, cuestiones como la biogenética o la emigración, que exigen respuestas inmediatas.

Lo que hay que defender es una educación que potencie la capacidad de reflexionar, de dialogar, de discutir, de pensar con independencia.

Tanmateix, el progrés, com que comporta grans canvis, fomenta la necessitat de seguretat respecte del present i del futur, mirant d'evitar qualsevol risc. La por a l'imprevist, a allò diferent, fa que socialment s'equipari la idea de felicitat a la de tranquil·litat, a la manca de riscos, a la immobilitat.

Quan aquestes coses passen a gran escala, molts grups humans busquen la seva identitat no pas en ells mateixos, ni en allò que fan, sinó en allò que els diuen que són. Aquest fet nodreix els fonamentalismes de tot tipus, les bandes de delinqüents armades, la violència del racisme i l'individualisme nihilista que nega a les societats la capacitat de conformar el seu futur.

Cal tenir en compte també els factors psicològics i sociològics que fomenten la inseguretat i la por i, per tant, l'agressivitat i les agressions.

En aquests temps de confusió que vivim, els individus busquen normes o pautes de conducta que els donin seguretat en el seu aïllament, que no els mantinguin en la incertitud. La recerca compulsiva de la certesa —tal com la trobem per exemple en els escrits de Lutero— no és l'expressió de la recerca de la veritat, sinó que neix per la necessitat de vèncer un dubte insuportable. La solució que proporciona Lutero és anàloga amb la que trobem avui en moltes persones: buscar la certesa eliminant el jo individual aïllat, per transformar-se en un instrument en mans d'un poder molt més fort i exterior a ell. Per Lutero aquest poder era Déu i per l'home modern, el que pensa, creu i opina la majoria en el seu entorn vital. És a dir, es repenja en idees preestablertes que es convertiran en idees fanàtiques, característiques del caràcter autoritari.

En canvi, l'ésser autònom, com que està segur de si mateix, pot resistir els dubtes, els canvis i les incerteses de la seva vida. Això li permet ser tolerant, acceptar les diferències i creure en el proïsme.

Amb aquesta autonomia personal l'individu se sent capaç d'afrontar la pròpia existència, dirigir la seva vida i prendre decisions en funció dels seus criteris.

2. ELEMENTS INHIBIDORS DE L'AUTONOMIA PERSONAL

Però l'ésser humà es troba davant de dos tipus de factors que dificulten la seva autonomia personal: els primers l'afecten de manera individual, com els prejudicis personals, les necessitats primàries i no primàries; les normes, les idees establertes i els fanatismes l'afecten socialment.

Aquests factors inhibidors col·lectius caracteritzen la societat individualista i l'uniformisme social, afavoreixen les dependències i anul·len els sentiments. Tot seguit, miraré d'explicar-los breument.

a) Els prejudicis personals

Són les opinions que una persona té sobre si mateixa i sobre els altres, mancades d'anàlisi crítica i que es converteixen en prejudicis que limiten la seva vida. Per exemple, «els aturats són uns ganduls que no volen treballar», «els gitanos són delinqüents», o «les dones són menys capaces que els homes».

b) Les necessitats primàries i no primàries

Maslow² va considerar que hi ha una piràmide de primeres necessitats en l'ésser humà, que apareixen o no, segons si se satisfan o no la resta de necessitats.

En el primer lloc de la piràmide situa la *necessitat de seguretat*, que sempre sol ser més subjectiva (inherent a la por i la inseguretat de la persona) que no pas objectiva (basada en perills o amenaces reals).

En segon lloc trobem la *necessitat de pertànyer a un grup*. Sentir el suport del grup redueix el nivell d'incertitud i proporciona seguretat a la persona pel que fa a les seves creences i actituds fonamentals.

En tercer lloc apareix la *necessitat d'estima*, és a dir, sentir-se acceptat i valorat per la resta del grup. Però, com es forma aquesta acceptació?

L'ésser humà no solament compra i ven objectes al mercat sinó que es ven a si mateix en aquest mercat, i és el mercat el que fixa el valor de les qualitats humanes que es venen millor. Així, avui es valora que la persona sigui jove, agradable, dinàmica, competitiva, etc. El meu valor depèn d'allò que els altres pensin de mi. Si em busquen, sóc algú; si no tinc èxit, simplement no sóc ningú, no existeixo.

A més d'aquestes necessitats primàries, la societat va inculcant a l'individu uns desitjos, unes aficions o unes comoditats que al final esdevenen imprescindibles.

2. MASLOW, Abraham H. *El hombre autorrealizado: hacia una psicología del ser*. 11a ed. Barcelona: Kairós, 1995.

El consumisme, del qual depèn l'equilibri econòmic de la civilització, condiciona els hàbits i els costums de les persones, perquè els fa sentir la necessitat de *posseir* coses, més encara, la necessitat de *posseir* persones.

Socialment no es condiciona l'individu per necessitar i esperar amor, sinó per necessitar i esperar seguretat, i ho aconsegueix per l'obtenció de propietats.

De vegades el matrimoni es planteja, inconscientment, com un suborn social que manté el compromís d'un cònjuge amb l'altre de posseir-se mútuament. L'afectivitat possessiva basa la seva relació en el fet de tenir l'altre com un element de propietat. Però no només el company o la companya, també els fills i, de vegades, els amics. Aquestes actituds possessives expressen sobretot por i inseguretat. Por a la situació i inseguretat en un mateix per afrontar qualsevol situació canviant.

Les *normes o les pautes de comportament* actuen en aquest mateix sentit. L'individu busca unes normes fixes que li donin seguretat. La inseguretat que prové dels dubtes que té la persona sobre les seves decisions, fa que les pautes de comportament social esdevinguin les pròpies. Quan s'arriba a aquest punt, es perd la capacitat d'improvisar una vida de forma personal, de prendre decisions amb llibertat i, sobretot, de relativitzar les opinions acceptades comunament.

Juntament amb aquestes pautes de comportament que són les normes, trobem les pautes de pensament o *idees establertes*.

Aquestes persones, no autònomes, no són capaces de replantejar-se d'una manera crítica les seves idees o els seus criteris, i així es converteixen en idees fanàtiques.

I la persona fanàtica no admet les que siguin diferents d'ella, o tinguin idees diferents, perquè representaria dinamitar els fràgils fonaments en què es repenja la seva falsa seguretat.

Però, curiosament, la mateixa societat que fomenta l'individualisme potencia la *uniformitat*. Ja parlàvem al principi d'aquesta tendència a la globalització de l'economia, de la informació o de la cultura, segons uns interessos determinats, que naturalment no significa potenciar l'ésser humà en si mateix ni la seva relació amb els seus semblants.

Tot està pensat perquè cada dia tots siguem més uniformes: les campanyes de publicitat, la informació que rebem, els models que s'ajusten a aquesta conformitat social i que, per això mateix, triomfen a la vida.

L'home modern viu amb la il·lusió de saber què vol, però en realitat vol allò que se suposa –socialment– que ha de voler. Fins i tot està disposat a acarar riscos greus per assolir els propòsits que se suposa que són seus, abans d'arriscar-se a plantejar-se els seus propis fins.

Com que viu en un món amb el qual ha perdut tota relació vertadera i en el qual les persones i les coses –fins i tot ell mateix– només són instruments per als objectius d'uns altres, pensa, sent i vol allò que creu que els altres suposen que ha de pensar, sentir i voler.

D'altra banda, les *dependències* impedeixen tant l'autonomia personal com la seguretat. Per tant, la seguretat de la persona significa la capacitat de sentir-se independent.

L'individu amb una seguretat personal escassa té massa en compte l'opinió dels altres, per això procura agradar a tothom i expressa les opinions que creu que són més adequades en cada circumstància. Arriba un moment en què és com una barca fràgil, a mercè de l'onatge. Ni ell mateix sap qui és, què pensa i què vol realment.

A l'últim, en l'àrea dels *sentiments* hi ha un enfrontament entre la seguretat personal i la seguretat situacional. Cada cop més la societat tendeix a eliminar els sentiments.

La recerca de la seguretat comporta evitar el risc i inevitablement els sentiments col·loquen la persona en situació de risc, ja que potser no són correspostos, o són frustrats o contrariats; per tant cal eliminar-los.

Ser «emotiu», «sensible», s'ha tornat sinònim de ser desequilibrat. Un dels sentiments més reprimits en aquesta societat és el sentit del que és tràgic. La malaltia, la misèria, la vellesa i la mort constitueixen una cosa impúdica. S'han d'amagar, si és en sanatoris millor, i s'han de construir uns murs que no deixin veure les barraques, fer fora els pobres i els immigrants dels centres de les ciutats, aïllar els vells als asils i dissimular la mort en tanatoris funcionals.

Així s'ha perdut el sentiment de solidaritat, basat en la complicitat mútua, davant del nostre acabament comú.

Al principi ja hem dit que l'ésser autònom està contraposat al caràcter autoritari, que no té res a veure amb la persona que exerceix l'autoritat. Etimològicament, *autoritat* ve del verb llatí *angeo*, que significa «ajudar a créixer», no pas manar molt ni imposar res. El caràcter autoritari, que fuig de la seva impotència i la seva por, es refugia de vegades en el fanatisme i té correlació amb allò que la psicologia denomina *caràcter sàdic*.

En aquest tipus de caràcter hi ha tres tendències:

- la necessitat de sotmetre els altres a una forma tan il·limitada i absoluta de poder que redueixi els sotmesos a mers instruments en les seves mans;
- l'impuls, no solament de manar de forma autoritària sobre els altres, sinó d'explotar-los, d'exprémer-los tot allò que pot beneficiar l'*autoritat*;
- el desig de fer patir els altres, de manera física o psíquica, amb l'objectiu de castigar-los, humiliar-los, fins a anul·lar completament la seva personalitat.

El tret més important del caràcter autoritari és la seva actitud cap al poder. Per ell, només hi ha dues classes de persones: les poderoses i les que no en són. El poder els fascina, pel poder mateix, i s'hi sotmeten completament. De la mateixa manera, les persones o institucions que no en tenen són objecte del seu menyspreu més absolut. La presència de persones indefenses fa que sorgeixi el desig d'atacar-les i humiliar-les.

En el caràcter autoritari hi ha un altre factor que ens pot enganyar, perquè de vegades desafia l'autoritat, sobretot si aquesta intenta interferir en els seus propòsits. Per això, amb les agressions racistes i xenòfobes aconsegueixen realitzar alhora les seves tendències principals: humiliar i atacar el desvalgut i desafiar el poder establert institucionalment.

Una altra característica d'aquest tipus de caràcter és la seva tendència a la destrucció. La destructivitat representa una manera de fugir del sentiment insuportable d'impotència i elimina tot allò amb què l'individu pugui comparar-se i que posi en risc la seva seguretat, siguin persones físiques o idees contràries a les seves.

3. CONCLUSIÓ

Dèiem al començament que quan s'ataca la igualtat de drets i deures de tots els éssers humans, en definitiva es posa en qüestió els principis de la democràcia; de fet, la reflexió que vull puntualitzar és que l'ésser humà, actualment, s'ha alliberat de molts lligams gràcies a l'avanç de la ciència i la tecnologia, i ha aconseguit més llibertat precisament per l'establiment de sistemes democràtics, almenys en el món occidental, però al mateix temps s'ha tornat impotent i angoixat, estrany a si mateix i als altres.

La democràcia respondrà als seus objectius si aconsegueix constituir una societat en què l'ésser humà, el seu desenvolupament i la seva felicitat siguin el fi i el propòsit de la cultura, en què la vida no s'hagi de justificar per l'èxit o per qualsevol altra cosa, i en què les persones no siguin considerades com mercaderies ni siguin objecte de manipulacions per part de cap poder.

Però aquests ideals no es poden separar de la base material de l'existència humana, de l'estructura econòmica, política i social de la col·lectivitat. Avui no podem perdre, sense patir perjudicis greus, cap de les conquestes fonamentals de la democràcia moderna, ja es tracti d'un govern realment representatiu o de qualsevol dels drets garantits a tots els ciutadans per la Declaració de Drets Humans.

Tampoc no podem fer concessions pel que fa al principi democràtic segons el qual cap ésser humà no s'ha d'abandonar a la misèria –ja que la societat és responsable de tots els seus membres– ni a la por ni a la submissió, o condemnar-lo a perdre el respecte de si mateix perquè no té feina, per la por a la pobresa o per sentir-se inferior a la resta.

L'únic criteri sobre l'existència d'una democràcia veritable és la participació activa i responsable de tothom en la determinació de la pròpia vida i de la societat de la qual es forma part, entenent que aquesta participació no es redueix al fet de votar, sinó que inclou l'activitat diària, la feina i les relacions amb els altres.

Només hi ha una manera de definir la veritable diferència entre fascisme i democràcia. La democràcia és un sistema que crea les condicions econòmiques, polítiques i socials que afavoreixen el desenvolupament de la persona i la seva relació harmònica amb els altres. En canvi, el fascisme –tant li fa el nom que adopti– subordina la persona a interessos exteriors a ella, debilita el seu creixement personal i impedeix, amb tots els mitjans, que les persones es trobin, es comuniquin i s'impliquin col·lectivament en un projecte comú.

Solament així l'ésser humà se sentirà segur i feliç i, per tant, serà millor. Com diu aquest vell proverbi xinès: «sóc bo perquè sóc feliç, no sóc feliç perquè sóc bo».